

General-major
Savo MATIJAŠEVIĆ

NEKA OBELEŽJA VOJNE SITUACIJE U EVROPI I NJIHOV UTICAJ NA BEZBEDNOST¹

Uprkos započetom procesu opšteg popuštanja u Evropi i smanjivanju verovatnoće izbijanja oružanog sukoba na njenom tlu, još uvek je zabrinjavajuća činjenica što se mir na evropskom kontinentu zasniva na veoma visokom nivou postojanja vojnih efektivna i što tendencija jačanja vojne sile poprima sve šire razmere. Proces političkog popuštanja, prema tome, nije praćen i odgovarajućim vojnim popuštanjem.

JEDAN POGLED NA VOJNU SITUACIJU U EVROPI

Kao što je poznato, najveća koncentracija oružanih snaga održava se u području Evrope. Samo u mirnodopskim efektivima ima oko 7,4 miliona vojnika, a tome treba dodati još i oko 1,3 miliona ljudi u raznim poluvojnim formacijama različite namene i preko 15 miliona obučених rezervista.² U rukama te ogromne vojne sile nalaze se najsavremenija oružja koja su do sada proizvedena; između ostalog, 10.500 nuklearnih bojnih glava, oko 38.500 tenkova i 10.000 borbenih aviona, zatim velike rezerve uskladištenog naoružanja i ubojnih sredstava i sl. U pribrežnim morima i okeanima oko evropskog kontinenta statno plovi blizu 3.000 ratnih brodova. Kada se tome dodaju i snage predviđene za dovođenje na evropsko ratište, dobija se cifra koja iznosi skoro polovinu celokupnih svetskih vojnih efektivna. Ekvivalent je još veći ako se uzme u obzir kvalitet, tj. vrste i tipovi pojedinih oružja, kao i njihove ukupne borbene mogućnosti.

¹ Saopštenje na međunarodnom kolokvijumu u Beogradu, 9. VI 1977. godine, u okviru priprema za održavanje KEBS.

² Procena na osnovu podataka časopisa *The Military Balance* za 1976—1977.

Od ne manjeg značaja jeste i prisustvo izuzetno snažnih vojnih kontingenata stranih zemalja i postojanje brojnih vojnih baza na tlu Evrope. Poznato je, na primer, da na teritorijama evropskih zemalja stacionira oko milion stranih vojnika. Najizraženija koncentracija žive sile i naoružanja postoji u području centralne Evrope. Mada se te snage uzimaju, prvenstveno, kao osnovni pokazatelj ravnoteže NATO-pakta i Varšavskog ugovora, njihova veličina i moć su već odavno postale zabrinjavajuće za većinu Evropljana. Sa čisto vojnog gledišta, pa i sa stanovišta održavanja ravnoteže snaga dva vojna bloka, ona je čak suvišna, jer joj je značaj relativan. Ovo zbog toga što je pri postojećoj konstelaciji vojnih snaga u Evropi malo verovatno da bi se bilo koja strana mogla usuditi da preuzme rizik otpočinjanja ratnih operacija širih razmera, odnosno koja bi pokušala da upotrebom vojne sile pirbegne rešavanju spornih problema. Takav akt bi neizbežno vodio brzoj eskalaciji rata u opšti svetski sukob, sa posledicama koje bi bile katastrofalne po čovečanstvo.

Do takvog saznanja se došlo, verovatno, i u pomenutim vojnim savezima, što ih je podstaklo da otpočnu bečke pregovore o smanjenju oružanih snaga i naoružanja u centralnoj Evropi. Ovakav potez je, nesumnjivo, veoma ohrabrujući, jer je među prvima najavio proces vojnog popuštanja, ali se u njegovoj realizaciji, na žalost, nije mnogo uznapredovalo. Naprotiv, sve su češće izjave koje plediraju za jačanjem vojnih potencijala u pojedinim regionima Evrope, posebno na severnoevropskom i južnoevropskom krilu, koja su navodno oslabljena poslednjih nekoliko godina. Uvereni smo, međutim, da takve mere ne samo što ne bi doprinele normalizovanju i pozitivnoj stabilizaciji situacije, naročito u području Sredozemlja i Bliskog istoka, već bi je učinile još nestabilnijom. Uostalom, zar o tome ne govori dovoljno jasno i podatak o ukupnim vojnim efektivima u regionu Sredozemlja, koji — bez oblasti Crnog mora i stranih snaga — iznose preko 2,5 miliona vojnika u kopненоj vojsci. Samo dva vojna bloka imaju 120 divizija KoV orijentisanih za južnoevropsko ratište. S druge strane, ako se ima u vidu činjenica da su od svih evropskih država njih 11 neposredno sredozemne, a da su tri nesredozemne sile direktno prisutne u Sredozemnom moru svojim flotnim sastavima — nije teško zaključiti da je nelogično i neprirodno odvajati situaciju u ovom regionu od situacije i bezbednosti u Evropi kao celini.

Ako svemu tome dodamo i neprekidan razvoj strategijskog raketno-nuklearnog oružja velikih sila, čije su ukupne mogućnosti za poslednjih 7 godina uvećane pet puta, onda se sa razlogom postavlja pitanje: nisu li takva praksa i tendencije u suprotnosti sa politikom

popuštanja, i zar ne predstavljaju odraz shvatanja o navodnoj neizbežnosti trećeg svetskog rata, o ovekovečenju podele Evrope i sveta na vojno-političke blokove i o miru zasnovanom na ravnoteži sile i straha? Šta više, zastupaju se gledišta da je politika jedne zemlje toliko jaka koliko je jaka vojna sila koja stoji iza te politike. Pri tome se gubi iz vida ili prenebregava činjenica da koncentrisana vojna sila, zato što ne želi da bude zapostavljena, vrši stalne pritiske, te pod njenim uticajem i politika postaje sve agresivnija.

Ostvarena ravnoteža između snaga NATO-pakta i VU u Evropi nije, međutim, garancija bezbednosti zemalja koje su izvan tih saveza. To saznanje prisiljava ove zemlje da za svoju odbranu odvajaju znatna materijalna i druga sredstva od svog nacionalnog dohotka, te da se orijentišu, pre svega, na doktrinu opštenarodne odbrane i jačanje teritorijalne komponente.

Dok se na jednoj strani zagovara politika popuštanja, u isto vreme članice vojnih blokova iz godine u godinu povećavaju proizvodnju naoružanja i sve ubrzanije modernizuju oružane snage. Takav trend je naročito izražen kod super-sila, koje su, zahvaljujući svojim ekonomskim i tehnološkim mogućnostima, najveći proizvođači i eksporteri savremenog oružja svih vrsta i nosioci neprekidne trke u naoružanju. Prema podacima Međunarodnog instituta za stratezijske studije u Londonu, ukupni nominalni vojni izdaci zemalja Evrope, SAD i Kanade za 1976. godinu iznosili su 306 milijardi dolara i bili veći za 6% u odnosu na prethodnu godinu.³ U ukupnim svetskim vojnim troškovima zemlje NATO-pakta su 1975. godine učestvovala sa 44,8%, članice VU sa 33,3%, vanblokovske zemlje Evrope sa 1,8%, a sve ostale zemlje sveta sa 20,1%.⁴

U okviru modernizacije oružanih snaga NATO-pakta i VU poseban je naglasak na jačanju snaga i sredstava namenjenih ofanzivnim dejstvima. U njihov sastav se uvode ili se za njih razvijaju nova, znatno kvalitetnija borbena sredstva: novi tipovi tenkova, oklopnih transportera, samohodnih artiljerijskih oruđa, najnovije generacije precizno vođenih raketa, bojeve glave sa novim eksplozivima prostornog dejstva, nove vrste naoružanih helikoptera i lovaca—bombardera, a znatno se povećavaju i snage za vazdušnodesantna dejstva. Time konvencionalna komponenta oružanih snaga ovih zemalja dobija nov kvalitet, jer joj se višestruko povećavaju manevarske mogućnosti i vatrena moć. U tom kontekstu

³ The Military Balance, 1976—1977.

⁴ Sipri, Yearbook 1976.

treba ocenjivati i izjave koje se često daju o navodno osetnom doprinosu vojnom popuštanju, a koje se zasniva na smanjenju vojne obaveze za neki mesec ili simboličnom reduciranju ljudi u nekom od vidova ili grupacija oružanih snaga. Prećutkuje se da snaga oružja nije samo u broju i da stvarne mogućnosti pojedinih vidova i rodova mogu biti veće i sa znatno manjim brojem ljudi.

Poznato je, npr., da je u 1976. godini završen jedan i usvojen novi petogodišnji plan dalje modernizacije oružanih snaga NATO-pakta. Prema nepotpunim podacima koji su objavljeni, članice ovog vojnog saveza će u naznačenom periodu proizvesti 9.200 borbenih aviona, oko 3.500 tenkova samo jednog, najsavremenijeg tipa i nekoliko desetina hiljada drugih vrsta oružja najnovijih tipova. U oružanim snagama zemalja VU u toku je realizacija petogodišnjeg plana modernizacije za period 1975—1980. Prema nepotpunim podacima objavljenim u literaturi zapadnoevropskih zemalja, u toku poslednje tri godine članice ovog vojnog saveza su dobile oko 5.000 tenkova, desetak hiljada oklopnih transportera i samohodnih artiljerijskih oruđa, zatim nove tipove helikoptera i savremenih borbenih aviona većeg radijusa i nosivosti i dr.

Ovo su samo neke manifestacije trke u naoružanju. Ona je još izraženija u neprekidnim istraživanjima, razvoju i proizvodnji novih, usavršenijih vrsta i tipova oružja, počev od raketa do termonuklearnih i drugih borbenih sredstava namenjenih za masovna uništavanja. Međutim, *cilj trke u naoružavanju nije održavanje postojeće ravnoteže, već sticanje bitnih, jednostranih prednosti i narušavanje ravnoteže u svoju korist*. U tome i jeste najveća opasnost od ovog nadmetanja, jer može izazvati strategijsku destabilizaciju, a time i nepredviđene posledice po mir i bezbednost u svetu, pa i u Evropi.

Analizirajući ovaj problem, drug Tito je na Konferenciji nesvrstanih u Kolombu, avgusta 1976. godine, posebno apostrofirao sledeću misao: »Nastavljanje trke u naoružanju, koja je već dostigla ogromne razmjere, postaje sve više jedan od glavnih izvora nestabilnosti, zategnutosti i opasnosti za mir i bezbjednost u svijetu. Zato treba preduzeti nove inicijative i uložiti nove napore kako bi se ta trka obustavila i bez odlaganja postigao sporazum o mjerama stvarnog razoružanja. Jer, u tome, na žalost, nema napretka. Zbog toga smatramo da treba sazvati specijalno zasjedanje Generalne skupštine Organizacije Ujedinjenih nacija.« Prihvatajući ovu i druge inicijative, Konferencija u Kolombu se saglasila da predloži što hitnije, a najkasnije u 1978. godini, sazivanje specijalnog zasedanja

Generalne skupštine OUN, u čiji bi se dnevni red uključilo razmatranje svih aspekata problema razoružanja i donela odluka o sazivanju svetske konferencije o razoružanju (što je Generalna skupština već usvojila).

Očividno, tehnika i tehnologija rata su se veoma razvile. U rukama vojno-političkih saveza i blokova nalaze se tolike količine ratne tehnike i tolika je njihova sposobnost da tehniku i tehnologiju i dalje paralelno razvijaju — da bilo kakva perspektiva u pogledu sticanja bitnih prednosti u odnosu snaga postaje sasvim nerealna. Zato je za sve evropske narode jedina alternativa proces popuštanja, smanjivanja oružanih snaga i naoružanja i unapređenje uzajamnog poverenja.

Ograničavanje nuklearnog naoružanja, smanjivanje vojnih efektivita i zaustavljanje trke u naoružanju — najveći doprinos procesu vojnog popuštanja i bezbednosti

Niko više ne spori da politika popuštanja u međunarodnim odnosima predstavlja onu tendenciju koja sprečava rešavanje političkih, društvenih i ekonomskih suprotnosti savremenog sveta upotrebom oružja. Međutim, iako ova politika predstavlja jedinu alternativu nuklearnom ratu svetskih razmera — ona, ipak, sadrži u sebi i krupne protivurečnosti. Pošto počiva, pre svega, na nesigurnoj opštoj vojnoj ravnoteži dveju super-sila, ostvarenoj prevashodno na raketno-nuklearnom naoružanju, ona ne ograničava nastavljanje trke u naoružavanju i podizanje ravnoteže na viši strateški nivo, mada se u duhu Helsinkija očekivao obratan proces.

Izvestan optimizam u pogledu realizovanja takve mogućnosti porastao je otpočinjanjem pregovora između SAD i SSSR o ograničavanju strateškog nuklearnog oružja (SALT), a nešto docnije i početkom pregovora u Beču između grupe članica NATO-pakta i VU o smanjenju oružanih snaga i naoružanja u centralnoj Evropi (SOSIN). Međutim, iz izjava zvaničnih predstavnika SSSR i SAD nakon nedavnih pregovora u Moskvi, stiče se utisak da su još više produbljene razlike u prilazu problemima i da je neizvesnost u pogledu postizanja sporazuma (SALT) sada veća nego što je bila pre pregovora. Izgleda da se neke od pomenutih posledica već odražavaju i na pregovore u Beču. Tamo su razlike u stavovima dveju strana još uvek toliko velike da se i ne naziru realni izgledi za postizanje sporazuma u skorijoj budućnosti, mada je reč o takvim smanjenjima koja bi imala ograničen značaj i domet.

Svesni smo činjenice da pregovori u Beču — po svom karakteru, složenosti i osetljivosti pitanja koja pokreću — predstavljaju jedinstvenu pojavu u sistemu regulisanja odnosa između dva vojno-politička saveza u Evropi, i da su, u suštini, odraz pozitivnog saznanja obe strane da se popuštanje političke zategnutosti i međublokovske konfrontacije ne može ostvariti bez odgovarajućih mera u oblasti vojnih odnosa. Za sada je reč o pregovorima koji razmatraju samo početnu fazu smanjenja vojnih efektivna i naoružanja u području centralne Evrope. Pod pretpostavkom da se sadašnji pregovori uspešno završe, otvorile bi se mogućnosti nastavljanja pregovora za dalje smanjivanje oružanih snaga i naoružanja i u ostalim područjima Evrope. Za evropske narode bilo bi ohrabrujuće i samo zaustavljanje svakog daljnjeg povećavanja vojnih efektivna, ofanzivnih oružja i sredstava za masovno uništavanje.

Gotovo svi pregovori, koji su do sada vođeni u vezi sa zaustavljanjem trke u naoružanju i smanjivanjem vojnih efektivna, imali su izrazito blokovski karakter i vođeni su u okviru pregovaračkog procesa između dva saveza, sa presudnim uticajem dve velike sile. Međutim, ako pregovore u Beču posmatramo kao jedan od bitnih elemenata koji doprinosi smanjenju vojne zategnutosti u Evropi — onda su za njihov tok i rezultate zainteresovane sve evropske zemlje. Uostalom, prihvaćeni stav Konferencije u Helsinkiju da se učesnici u pregovaračkim forumima, znači i bečkim, »postaraju da obaveštenja o odgovarajućem razvoju, napretku i rezultatima budu pružena ostalim učesnicima Konferencije«, kao i »interes svake od tih država da njena gledišta budu razmatrana« obavezuju pregovarače u Beču da o toku pregovora obaveštavaju sve ostale evropske zemlje, što za sada ne čine.

Verujemo da niko ne živi u iluziji da se stvarna bezbednost može izgrađivati samo na neprekidnoj utakmici u naoružavanju radi održavanja ravnoteže snaga i na međusobnim obećanjima o nenapadanju. Kada je Evropa u pitanju, neophodne su mnogo realnije garancije narodima, koji se nalaze u dva vojno-politička saveza i onima koji su izvan tih saveza. U te garancije spada svakako i određena ravnoteža snaga, ali ne takva ravnoteža koja uslovljava i podstiče sve opasniju trku u naoružanju, već obratno — koja će voditi postepenom i potpunom razoružanju i otvaranju stvarnog procesa vojnog popuštanja.

Takav razvoj bezbednosti, međutim, ne može doći sam od sebe. On će zavisiti, prvenstveno, od spremnosti i opredeljenosti svih evropskih naroda i država da usmere aktivnost ka izgradnji takvog sis-

tema garancija koji će obezbediti dosledno ostvarivanje odredaba Konferencije u Helsinkiju, a one se — kao što je poznato — svode na postepeno smanjivanje oružanih snaga i naoružanja, ulaganje novih napora za ostvarenje opšteg i potpunog razoružanja, razvijanje međusobnog poverenja evropskih zemalja i jačanje njihove nezavisnosti i miroljubive saradnje.

*Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji
i proces vojnog popuštanja*

Realno ocenjujući da se u savremenim međunarodnim uslovima agresijom ne mogu ostvarivati politički ciljevi, države učesnice Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju su se saglasile da će se »u svojim međusobnim odnosima, kao i u međunarodnim odnosima uopšte, uzdržavati od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države, ili na bilo koji drugi način koji nije u skladu sa ciljevima Ujedinjenih Nacija i usvojenom Deklaracijom«.

Posebno je značajno što je Konferencija o evropskoj bezbednosti stavila na dnevni red problem *nedeljivosti bezbednosti* i što je ukazala na neophodnost uporednog i kontinuiranog političkog i vojnog popuštanja, jer se samo pod tim uslovom može doprineti miru i bezbednosti. Za otvaranje tog procesa Konferencija je usvojila dokument »O merama za jačanje poverenja i izvesnim vidovima bezbednosti i razoružanja«. Iako su ove mere u suštini veoma skromne, simbolične i ispod nivoa onoga što je neophodno, one su, ipak, značajne, jer se njima nagoveštava otvaranje procesa vojnog popuštanja u Evropi.

Razdoblje od Helsinkija do danas ima sve odlike početnog procesa, sa ne malim ohrabrujućim rezultatima, ali i sa kolebanjima, a u nekim pitanjima i velikim odstupanjima od duha i intencija Završnog dokumenta Konferencije. Prema raspoloživim informacijama, najzapaženiji doprinos je dat u sprovođenju nekih mera za jačanje poverenja.

Što se tiče saradnje na vojnom planu, vredno je istaći da je notifikacija primenjivana za najveći broj manevara koji su održani na teritoriji Evrope. Pozivajući se na dokument Konferencije, vladi SFRJ je notificirano 26 manevara od 32 zemlje učesnice. Nekoliko višenacionalnih manevara notificirale su jednovremeno više zemalja. Praktikovana je i notifikacija manevara znatno nižeg nivoa od predviđenog helsinškim dokumentom; prijavljeno je 19 manevara u kojima je učestvovalo manje od 25.000 ljudi.

Pošto je najveći broj notifikacija izvršen na regionalnoj ili bilateralnoj osnovi, teško je utvrditi njihov tačan broj u evropskim razmerama. Prema nepotpunim podacima, u 1976. godini u Evropi je izvedeno 108 većih vojnih vežbi i manevara, a u 1975. godini — 76. To pokazuje da vojno-vežbovna aktivnost u Evropi posle Konferencije nije smanjena ni u ukupnom broju održanih vežbi i manevara, ni po broju angažovanih snaga i veličini manevarske prostorije.

U odnosu na vojno-vežbovnu aktivnost manifestovane su neke pojave, suprotne slovu i cilju odredaba o notifikaciji. Na primer:

— ne notificiraju se manevri, koji po svojoj organizaciji predstavljaju seriju relativno manjih manevara, ali su, po opštem cilju, jedinstvenoj operativnoj zamisli, vremenu i prostoru održavanja sastavni deo (elemenat) velikih manevara sa svim mogućim nepovoljnim implikacijama po bezbednost i poverenje među državama;

— notifikacijom nisu bili obuhvaćeni manevri pomorsko-desantnih i vazdušnodesantnih jedinica, iako su održavani, a usvojena Deklaracija predviđa njihovu notifikaciju;

— nije data ni jedna notifikacija o manevrima u pribrežnim oblastima i vazdušnom prostoru. Istina, notifikacija manevra te vrste, prema dokumentu, nije obavezujuća («... ukoliko je to primenljivo»). Međutim, takvi manevri su poprimili karakter permanentne aktivnosti velikih flotnih formacija, naročito u Sredozemlju. U ovom području, zbog kriznog karaktera prilika u njemu, manevri pomorskih snaga su uvek predstavljali potencijalnu pretnju i nepovoljno delovali na opštu bezbednost i poverenje među državama. Kada velike flote ili njihovi delovi zalaze u uska mora, kao što je na primer Jadransko more, ili kada se nenajavljeno približavaju i izvode manevar u blizini neke zemlje (naročito vanblokove), to je onda suprotno želji za unapređenjem poverenja i uspostavljanjem boljih odnosa među narodima i državama.

Sigurno je da bi jačanju poverenja među državama još više doprinela doslednija notifikacija svih manevara, u skladu sa već utvrđenim parametrima Helsinških dokumenata. To znači da bi sve zemlje učesnice Konferencije u Helsinkiju trebalo da notificiraju sve manevre u okviru predviđenih parametara, zatim one manevre za koje dokument nije utvrdio precizne okvire ali sugerira njihovo prijavljivanje, kao i manevre nešto nižeg nivoa koji se izvode u dužem vremenskom periodu, ali sa više podataka nego što to formalno obavezuje odgovarajuća odredba dokumenta. To podrazumeva notifikaciju i manevara manjih vazdušnodesantnih i pomorskih snaga, a naročito onih vojnih aktivnosti koje se izvode u blizini kopnenih i pomorskih granica drugih zemalja, makar bili i manjih razmera.

Prema raspoloživim informacijama, posle Helsinkija nije izvršena ni jedna prijava većih vojnih pokreta, mada je njihov značaj sa vojne i bezbednosne tačke gotovo jednak manevrima. Poznato je, međutim, više takvih pokreta, koji su izvođeni izvan okvira manevra. Mada Helsinškim dokumentom ova mera nije konačno definisana, već je konstatovano da će se »... dalje razmatrati« u okviru kontinuiteta Konferencije o evropskoj bezbednosti, ipak, državama učesnicama je sugerirano »da mogu po svom sopstvenom nađenju... davati obaveštenja o svojim većim vojnim pokretima«. Bez sumnje, notifikacija većih vojnih pokreta dala bi znatan doprinos jačanju poverenja i bila bi u duhu Helsinkija.

Pozivanje posmatrača na manevre pokazalo se kao jedna od najznačajnijih mera za jačanje poverenja. Iako do sada restriktivno primenjivana, ona je u mnogome doprinosila boljem međusobnom razumevanju i predupređenju od mogućih podozrenja, nesporazuma ili pogrešnih ocena vojnih aktivnosti drugih zemalja. Verujemo da će doprinos ove mere ubuduće biti još veći ako bude učestanije primenjivana i ako svaka notifikacija većeg vojnog manevra bude praćena pozivanjem posmatrača.

Smatramo jednako korisnim što završni dokument Konferencije u Helsinkiju, u okviru ostalih mera za jačanje poverenja, podstiče države učesnice da »uz dužno uvažavanje reciprociteta i u cilju boljeg uzajamnog razumevanja, unapređuju razmene po pozivu sveg vojnog osoblja, uključujući i posete vojnih delegacija«. Iskustvo potvrđuje da prijateljske posete vojnih ličnosti, grupa, predstavnika škola, instituta i ustanova korisno doprinose boljem međusobnom poznavanju, razumevanju i poverenju.

U celini, završni dokument Helsinške konferencije sadrži dovoljno mera za jačanje poverenja među državama potpisnicama. Međutim, stvarni doprinos tih mera može biti koristan samo pod uslovom ako budu praćene konkretnim promenama stanja i ponašanja vojnog faktora. U tom sklopu bi od posebnog značaja bilo samoudržavanje učesnica Konferencije od onih vojnih aktivnosti koje mogu izazvati uznemirenost i napetost, naročito u zonama i u vreme pojave kriza.